

Ранко Бурић
Земун

КОСОВСКИ ЦИКЛУС

- *Између епског и баладног* -

Судбоносна, а ипак узвишена косовска трагика, као и читав с њом повезани културни и историјски склоп прегнућа, страдања и надања нашега народа - све је то, рекли бисмо, везано уз саму срж нашег националног идентитета; а собом тај комплекс носи и силне импликације и вредности универзалног значења. Зато је он био, остаје и несумњиво ће бити у самом средишту не само нашег осећања и поимања него и наше хуманистичке науке. Циклус песама о боју на Косову пољу 1389. године и о с тим бојем повезаним догађајима и судбинама свакако је не само бисер наше народне књижевности и саставни део светске књижевне ризнице већ је и у самој жижи сваколиког уметничког израза инспирисаног том, како би то Вук рекао, "великом премјеном", тим за наше народе судбоносним преокретом. Проговорићемо управо о том, дакле Косовском циклусу епских наших народних песама. Покушаћемо, непретенциозно и сумарно, да укажемо на неке недоумице са којима су се одушевљени читаоци и изучаваоци тих красних песама сучељавали описујућих их и класификујућих.

Штедећи поверено нам време и простор, нећемо се овде упуштати у расправу о релативности таквих темрина као што је циклус. Свакако, усмено стваралаштво равна се према специфичним законитостима; усмено преношење с колена на колена, па чак и усмено саопштавање у различитим околностима и пред различитом публиком, условљава недовољну стабилност, нарочито кад је реч о именима ликова, али и недовољну историјску поузданост (проблеми везани за преношење појединих тема и мотива). О тој променљивости, односно неустаљености, писали су такви наши проучаваоци народне књижевности, као што су: Маретић, Ђурић, Мурко и многи други (види Литературу.)

О несталном положају имена ликова у српскохрватским народним баладама добру студију написао је Олинко Делорко, а та појава запажена је и у народним песмама других народа, па се на њу у неколико наврата осврнуо и Чајлд. На неодрживост тога термина у ужем смислу нарочито упозоравају неки хрватски пручаваоци наше народне епике. Ипак, како је показао Радован Самарцић, српске народне јуначке песме дају барем илузију целовите српске

историје од последњих Немањића наовамо. Дакле, ми у овом раду циклус не третирамо као незаобилазан и безусловно брањив термин, већ као погодну ознаку за скуп песама о једном историјском догађају, раздобљу или о некој личности, уз све мањкавости које су досадашња проучавања открила. Напомињемо да се, у том еластичнијем значењу, ова реч користи и у англоамеричкој стручној литератури о народној књижевности.

Песме Косовскога циклуса, кад се узму у данас нам доступној укупности, представљају изузетно уметничко остварење, а и појединачно су многе од њих права ремек-дела. Тај циклус јесте циклус епских народних песама, но нарочити тон којим су описани за наш народ судбински веома важни догађаји, сјај ликова и нарација која је сад мирна и пуна оног свечаног и достојанственог што је карактеристично за врхунске песме, сад опет драмски напета, сад права јуначка и динамична, а у неким песмама у исти мах и трагична и узвишена, у понеким чак медитативна, а гдегде духовита и лирска - све су то моменти који показују не само врхунски уметнички домет, и то у различитим регистрима - од кумора, преко јунаштва, па све до трагедије - већ су они и одушевљавали, али унеколико и збуњивали проучаваоце. Овим радом, дакако, нећемо побржати све недоумице, али ћемо мало осветлити тај проблем. Дворниковић је, говорећи у својој студији о нашем народном песништву, рекао да је оно "симфонија наше душе", а да је човек на овим просторима склон молоким сазвучјима. Ако то његово поређење прихватимо, онда је у тој симфонији Косовски циклус свакако најупечатљивији, бетовеновски величанствен став, који по значењу за нашу културу надилази наравно, сваку симфонију.

Када Донелд Е. Сенсе¹ говори о томе како енглеске романсе није лако дефинисати, па их пореди са епиком, упозорава да је епика због битака и смрти интонирана трагички и етнички. Тако посматрано, Косовске песме јесу и трагичке и етничке, дакле ваистину епске, премда не ускогрудо етничке, већ и са универзалном поруком.

У свом надакнутом и понесеном раду, Миодраг Поповић истиче да су песме Косовскога циклуса заправо својеврсна амалгамизација митско-паганске и хришћанско-феудалне свести. У трећем одељку те своје исте књиге о Видов-дану и Часноме крсту Поповић каже да у нашим епским песмама није битно само наративно већ и хероика; отуда их Вук није ни називао епским, већ јуначким. У њима има и лирике, због утицаја митске свести.

Та мишљења навели смо на почетку тек да покажемо сложеност и несавршеност сваке круте класификације, уз истовремену спознају да је за проучаваоца некаква класификација ипак неопходна. Није ту реч о пуком формалном одређивању, већ својим уметничким склопом и изнијансираношћу Косовски циклус излази из шаблона! Само о већ назначеним проблемима могла би се и читава студија написати; !Вук, тако, није користио ни термин баладе (иако је с њим морао бити упознат), већ "пјесме на међи"; но, тешко да је могућно потпуно продрети у све кључеве за његову терминологију.

Говорећи о једној књизи партизанских народних песама, издатој раних послератних година, Исидора Секулић је у једном песнички надакнутом есеју

¹ D. E. Sense, 1974, 1.

исказала став да баладе не одговарају епској природи нашега народа. На тај њен став покушаћемо да се детаљније осврнемо у једној широкој студији на којој радимо. Ипак, круто истицање само епске наше природе (која јесте несумњива, непобитна, заслужује сваку похвалу, но није она једини конституент душевног нам склопа) нанело је доста штете нашој науци. И Радослав Меденица остаје при ставу да ми евентуално можемо говорити само о баладичним песмама, но никако не о народним баладама нашим. Нама се чине ближи ставови Вида Латковића, Владана Недића, Наде Милошевић-Ђорђевић, Хатице Крњевић и других који су достојно место у својим изучавањима посветили српским народним баладама. Николај Кравцов, пак, који је опсежну студију посветио словенским народним баладама, каже да је све наше народне баладе обележила епика. Професор Ц. В. Ентвистл, говорећи у својој занимљивој књизи о европским баладама, између осталог и о баладама балканских земаља, па дакле и о Југославији², каже да наше јуначке народне песме поседују баладну једноставност и да их критичари с тешкоћом разврстају. Даље он каже: "Има тужне, једноставне, но дивне величанствености у Косовском циклусу, која чини да се та група песама истиче као врхунски вредна међу европским баладама". Тај пажљиви проучавалац, који се ослањао и на образоване информанте и саветодавце југословенског порекла, разматра и бугарштице, а зна и за биографију Цара Лазара³, коју је написао Константин Филозоф 1431-1432, а у којој се, како вели, описује исто оно што налазимо у балади *Пропаст царства српскога*.

Овај писац не говори овако о Косовском циклусу само зато што би, према схватању баладе какво се јавља на енглеском говорном подручју, све наше народне јуначке песме могле да се у ширем смислу сврстају у баладе. Према нагиње терминологији свога језика, он није једини који поменути песму сматра баладом (као што ћемо видети). Он наводи и дирљиву чињеницу⁴ да су српски војници за време првог балканског рата, ступајући тек ослобођеним делом косовске равнице, најпре сви пољубили свету земљу коју су крвљу натопили њини преци који су се са својим Кнезом небескоме царству привољели, који су (како то и у баладама бива), и као поражени остали супериорни. У даљем тексту наводи и песме о Владети војводи, о царици Милици која моли бар једнога брата да остане, па ону о обретенију главе кнеза Лазара, да би закључио да "те баладе не конституишу епику, мада њихова јединствена достојанственост личи на вештину модерне епске поезије."

Пишући седам година пре Ентвистла, др Драгутин Суботић, предавач српскохрватског језика на Лондонском универзитету⁵ упозорава да су српске народне песме у Енглеској још од средине прошлог века превођене као "ballads", дакле као баладе, а ми бисмо додали као баладе у ширем смислу. Због тога се и он у тој својој, тада за упознавање енглеских читалаца са нашом народном књижевношћу значајној књизи, углавном придржава енглеске терминологи-

2 J. W. Enthwistle, 1939, 321.

3 Ibid, 324.

4 Ibid, 326.

5 D. Subotić, 1932, 7.

је и на више места јуначке песме назива час епским, час херојским баладама. Схватајући, међутим, сложеност проблема класификације и не могавши пре-небрегнути нашу ондашњу стручну литературу, он о тим песмама у највећем делу књиге говори као о традиционалном српском песништву. За Косовски циклус он констатује да је трагичан⁶, а праве баладе међу јуначким песмама управо и разликује по томе што се у њима углавном одабирају трагични моменти и мотиви. Неизоставно, и он читаву једну главу своје књиге посвећује песмама о пресудном боју.

Пишући о *Усменој народној књижевности*, а посебно о епским народним песмама, Твртко Чубелић⁷ говори о два екстрема нашег епског народног песништва: о импресивном епском изразу (сличном балади), насупрот десетерачком реферисању. Чубелић у даљем тексту не помиње о којим се то импресивним десетерачким песмама епског карактера, а по изразу сличним балади, заправо ради, али можемо слободно рећи да песме Косовског циклуса управо спадају у ту групу, јер је у истој књизи јдан одељак поглавља о стилским средствима Зденко Шкреб⁸ посветио баш песми *Косовка девојка* (В. Ст. Караџић, 1975, II, 47). Стилско изражајне вредности песама Косовског циклуса једноставно су такве и толике да их није могућно заобићи.

У концизном, али упутном и прегледном зборнику, који је приредио Ненад Љубинковић, у чланку о структури песама дугога стиха налазимо опаску да су бугарштице лирскије и од епског и од лирскоепског десетерца. Не желећи да се сада детаљније упуштамо у то питање, напомињемо тек да четири од тих песама дугога стиха управо припадају Косовском циклусу, а да им се може придружити и пета, која је објављена у најновијем броју "Расковника" до кога, на жалост, у време подношења овог реферата нисмо могли доћи.

Пољски песник романтизма Мицкјевич једино је песме Косовског циклуса сматрао епским, а остале наше народне јуначке песме називао (ваљда не познајући их у пуној мери) тек романсама. Док Миодраг Поповић говори о косовским песмама као о лирској хероизи, дотле руски проучавалац Борис Николајевич Путилов, који се бавио поређењем руских и наших народних епских песама, сматра да је Косовски циклус потпуно баладног карактера, да је лирски елемент пресудан, те да су неке од песама сасвим, а неке највећим својим делом, заправо баладе. С њим се слаже и Миодраг Матицки који у свом чланку *Слепи певачи као редактори епских народних песама*, објављеном у часопису "Народно стваралаштво - фолклор", каже да је Косовски циклус у својој основи баладичан, а да су песме: *Мусић Стеван и Косовка девојка*, праве баладе⁹. Он истиче да су епске песме, чији су редактори били слепи, углавном баладичне - све до Вишњићеве песме *Смрт Марка Краљевића*. Матицки одаје пуно признање слепим певачима, како су то чинили још Вук, а затим Владан Недић и други. Мурко у својој двотомној расправи о нашој народној епци с прве трећине XX века говори о слепцима-певачима, износи и извесне појединости, али у основи се према њима негативно одређује. Чињеница је да су

6 Ibid, 14.

7 Група аутора, 1969, 166.

8 Ibid, 251. f.

9 В. Ст. Караџић, 1975, II, 46, 47.

слепци као просјаци певали читав низ "слепачких" песама или *преткућница* или *клањалица*, које помиње, осим наравно Вука, још и Светозар Матић у својој знаменитој студији о творцима народног епа. Те песме јесу подилазеће, стереотипне, богорадне, просјачке и слепачке у довољно ружном (па макар и нужном) значењу. Слепце су слепчовођи водили, слепци су торбу носили и за живот просили, с обзиром на то да су били одбачени и неприхваћени од друштвене заједнице. Осим тога, и песме о Косову слепи певачи су еснафски чували и преносили, а за њих је постојао термин "лазарице".

Ипак, знатан број тих слепаца је довољно коректно преносио народне песме и тако чувао традицију. А плејада надарених слепих певача, редактора, па можемо рећи и правих народних песника, дала је изузетан свој допринос српској књижевности и српској култури, на срамоту онима који их, ма колико их било, забилазе и са гнушањем потцењују. Присетимо се само слепе Живане, која је, свакако, једна од најбољих певачица народних песама. Ту је и слепа Јеца, дакако! Довољно је само погледати Недићеве расправе о њиховој уметности. Филип Вишњић је, међутим, како истиче Радован Самарџић, не само један од првих ратних репортера у Срба већ је у понечему још увек непревазиђени историчар првог српског устанка. Само је тај Вишњић могао и у песми о првом српском устанку да се, кроз речи старца Фоча, у тако целовитом и заокруженом смислу присети цара Мурата који да је (каква величина српског песника!), учио Турке освајаче да према српској раји праведно поступају. Зашто баш о тим слепцима сада говоримо? Зато што су они, ако су били надарени, били у неку руку судбински предодређени да се уживе у трагичне ситуације какве налазимо у баладама и у импресивним епским песмама Косовског циклуса. Како рече Путилов, Косовски циклус је баладичан зато што се у њему износи и национална, и породична и појединачна људска трагедија. Зато није чудно што је управо врхунску песму као што је *Косовка девојка*, са оном дирљивом тужбалицом на крају, са том до бола дирљиво препричаном веридбом и њеним трагичним расплетом, дакле са испреплетеном националном, породичном и личном трагедијом - Вуку у тако дивном облику казала управо злом судбином шибана слепа певачица, али жена са пуном свешћу о најтамнијим дубинама и најузнесенијим висинама у које је овај наш напаћени човек кроз историју доспевао!

У једном од својих прегледа наше, напосе народне књижевности Вукашин Станисављевић истиче да би се (да не припадају утврђеним циклусима), песме као што су: *Зидање Скадра*, *Косовка девојка*, *Смрт Мајке Југовића* и друге - могле сматрати баладама. Војислав Ђурић, међутим, истиче трагичне околности кроз које је наш народ пролазио, па дакле није ни могло без трагично интонираних песама, премда оне нипошто нису песимистичне и мистично-суморне, већ са неком посебном светлошћу - додали бисмо ми. Е, баш такве су песме Косовског циклуса. Павле Поповић каже да је *Смрт Мајке Југовића* израз највише трагичности.

Са некаквог строгог теоријсколитерарног становишта проучавалац би настојао да баладу, или епску песму, ипак некако круто омеђи. То он жели из поштених побуда, наиме, да би избегао флуидност појмова и термилолошку збрку. Класификације, свакако, треба усавршавати, а и изнализити дефиници-

је, иако је мало која савршена. Ми се с правом поносимо нашом борбеношћу, прегнућима и жртвама које смо у наизглед најнепогоднијим историјским тренуцима давали да бисмо у боље, у небеско закорачили. Ипак, наша епика није тек пуко махање сабљама, одсецање глава и крађа невеста. У њој је једна дубока етичка нота. У њој је и једна својеврсна и осебујна трагика, а, осим тога, није мало оних трагичних песама о индивидуалној и породичној судбини које свуда називају баладама. И лириком се наш епски народ може итекако гордити - не смемо ту западати у схеме. Размеђа лирско-епског, ма како их ми називали и разврставали, досежу у нас неретко врхунски домет уметничког стварања. Ми, пак, пишемо о уметничким делима; многи од наших написа су пролазни, уметничка дела (такав је ваистину Косовски циклус), непролазна су. Зато ћу на самоме крају парафразирати великана савремене српске поезије, Васка Попу, који у песми *Косово поље* - уводној песми истоименога циклуса - у првој строфи вели да је Косово поље поље као свако друго - длан и по зеленила, да би у последњој строфи написао:

Косово поље,
Поље као ниједно!
Над њим небо, под њим - небо!

ЛИТЕРАТУРА

1. Група аутора, *Uvod u kwiževnost*, "Znanje", Zagreb 1969.
2. J. W. E n t h w i s t l e, "*European Baladry*", Oxford, at The Clarendon Press, 1939.
3. Н. Љ у б и н к о в и ћ, *Усмена књижевност југословенских народа*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1981.
4. Св. Матић, *Творци народног епа*, сепарат, одштампан из СК гласника, књ. XXXIII, Београд 1931.
5. М. М у р к о, *Tragom srpskohrvatske narodne epike*, I-II, JAZU, Zagreb 1951.
6. В. Н е д и ћ (приређивач), *Народна књижевност*, "Нолит", Београд 1972.
7. В. Н е д и ћ, *О усменом песништву*, СКЗ, Београд 1976.
8. М. П о п о в и ћ, *Видов-дан и часни крст* - Оглед из књижевне археологије, "Слово љубве", Београд 1976.
9. D. E. S e n s e (priredivač), *Middle English Verse - Romances, Reinhardt and Winton*, 1974.
10. В. С т е ф а н о в и ћ К а р а ц и ћ (скупио и на свијет издао), *Српске народне пјесме*, I-IV, "Нолит", Београд 1975.
11. D. S u b o t i ć, *Yugoslav Popular Ballads*, Cambridge, at The University Press, 1932.
12. F. J a m e s C h i l d, *The English and Scottish Popular Ballads*, 0-V, Dover Publications, 1965.

Ranko Burić

THE KOSOVO CYCLE - BETWEEN THE EPIC AND THE BALLADIC

The topic of this paper is the epic poetry, or, more precisely the ballads of the Kosovo cycle. The author presents views of many native and foreign writers dealing with this problem: V. Djurić, D. Subotić, M. Popović, M. Murko, N. Ljubinković, T. Čubelić, J. W. Enthwistle and others. His own opinion is that the Kosovo cycle poetry contains both the epic and the balladic dimension, that is the moral, tragic dimension, and, at the same time, the lyric one. He is particularly emphasizing the role of the blind, both male and female, in transmitting and promoting folk poetry.